

واکاوی و تحلیل درون‌مایه‌های فرهنگی و اجتماعی در نمایشنامه

مشروطه غلامحسین ساعدی

محبوبه قنادان^۱، مهیار علوی مقدم^{۲*}، محمود فیروزی مقدم^۳

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد تربت‌حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت‌حیدریه، ایران، mahboobehghanadan@gmail.com

^{۲*} (نویسنده مسئول) دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تربت‌حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت‌حیدریه، ایران، m.alavi.m@hsu.ac.ir

^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تربت‌حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت‌حیدریه، ایران ma.firouzimoghaddam@iau.ac.ir

چکیده

غلامحسین ساعدی در عرصهٔ رمان، داستان، نمایشنامه و فیلمنامه نویسی به خلق آثار ارزنده‌ای پرداخته است. وی در بیشتر آثارش به‌ویژه نمایشنامه‌هایش، اندیشه‌های پوچ‌گرایانه و ب‌هویتی شخصیت‌های نمایشی را به تصویر کشیده و در پی آن بود تا مشکلات و آسیب‌های اجتماعی و فردی مردم روزگار خویش را در آثارش مطرح نماید. درون‌مایه‌های آثار وی در چهار حوزه قابل بررسی است: درون‌مایه‌های فردیت‌گرایی و وهمناکی و ویژگی روانی شخصیت‌ها، درون‌مایه‌های اجتماعی و رئالیستی، درون‌مایه‌های سیاسی و درون‌مایه‌های مرامی و اعتقادی، مبارزه در برابر استعمار و استبدادستیزی، آزادی‌خواهی و مبارزه با جهل و نادانی و خرافه‌پرستی و فقر فرهنگی و آسیب‌های فردی، روحی- روانی و مشکلات و اجتماعی و فساد و بی‌بندوباری جنسی از مهم‌ترین موضوعات به‌کار رفته در آثار غلامحسین ساعدی است. پیشگامی آذربایجان از نظر سیاسی در دورهٔ مشروطه و قیام آزادی خواهانهٔ دو پیشکسوت ستارخان و باقرخان و نیز شیخ محمد خیابانی و مخالفت ایشان با حکومت مرکزی و نفوذ روس‌های تزاری در آذربایجان و نیز تشکیل فرقهٔ دموکرات و حکومت خودمختار آذربایجان توسط سیدجواد پیشه‌وری هر یک به نوعی بر اوضاع نابسامان مردم این دوره تأثیرگذار بوده‌اند که ساعدی در بخش مضامین سیاسی آثار خود از این موضوعات بهره برده است. این پژوهش به شیوهٔ تحلیلی کیفی و روش استدلال استقرایی (از جزء به کل) با ارائهٔ شواهد و نمونه‌ها صورت گرفته است.

اهداف پژوهش:

۱. شناخت درون‌مایه‌های فرهنگی و اجتماعی در آثار، افکار و اندیشه‌های غلامحسین ساعدی.
۲. آشنایی با شخصیت‌های رمان‌ها، فیلم‌نامه‌ها و داستان‌های غلامحسین ساعدی.

سوالات پژوهش:

۱. درون‌مایه‌های فرهنگی و اجتماعی در آثار، افکار و اندیشه‌های غلامحسین ساعدی چیست؟
۲. ارزش آثار غلامحسین ساعدی در حوزهٔ نمایشنامه‌نویسی چگونه است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۰

دوره ۲۰

صفحه ۵۵۸ الی ۵۷۶

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۰۷

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۶/۰۱

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۶/۰۱

کلمات کلیدی

درون‌مایه،
غلامحسین ساعدی،
نمایشنامه،
رمان.

ارجاع به این مقاله

قنادان، محبوبه، علوی مقدم، مهیار، فیروزی مقدم، محمود. (۱۴۰۲). واکاوی و تحلیل درون‌مایه‌های فرهنگی و اجتماعی در نمایشنامه مشروطه غلامحسین ساعدی. مطالعات هنر اسلامی، ۲۰(۵۰)، ۵۵۸-۵۷۶.

[dori.net/dor/20.1001.1
1735708.1402.20.50.32.3](https://doi.org/10.22034/IAS.1735708.1402.20.50.32.3)

[dx.doi.org/10.22034/IAS
2022.363942.2064](https://dx.doi.org/10.22034/IAS.2022.363942.2064)

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری محبوبه قنادان تحت عنوان «واکاوی و تحلیل درون‌مایه‌های آثار غلامحسین ساعدی (داستان‌ها، رمان‌ها، نمایشنامه‌ها، فیلم‌نامه‌ها)» است که به راهنمایی دکتر مهیار علوی مقدم و دکتر مسعود حق لسان و مشاوره دکتر محمود فیروزی مقدم در دانشگاه آزاد اسلامی، تربت‌حیدریه، ایران در حال انجام است.

مقدمه

نویسندگان، شاعران و هنرمندان در عرصه هنر، تصویرگر اوضاع و شرایط دوره خود هستند و هر آنچه از مشکلات و تحولات اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و سیاسی در درون تاریخ رخ می‌دهد، به شکلی در آثار آنان نمودار می‌گردد؛ خواه با خلق تصویری هنری بر روی تابلو باشد یا با سرودن شعری در این موضوع یا رویداد مهم و یا نوشتن کتاب، گزارش، آفرینش داستان‌های واقعی یا وهم‌انگیز و خیالی و... به‌گونه‌ای که تمامی آثار و دستاوردها و عقاید نویسندگان و شاعران، زبان گویای رخداد‌های زندگی بشری‌اند. غلامحسین ساعدی نویسنده‌ای بسیار پرکار بود و در عمر کم‌تر از پنجاه سال خود در عرصه داستان‌نویسی و نگارش رمان، فیلم‌نامه‌نویسی و نمایشنامه‌نویسی (تئاتر)، تکنگاری و ترجمه، آثار ارزنده‌ای را آفرید. مسئله‌ای که این پژوهش دنبال می‌کند بررسی درون‌مایه‌های فرهنگی و اجتماعی در آثار وی است. بعد از جست‌وجو و استخراج تمامی آثار این نویسنده و تحقیق پیرامون زندگی‌نامه، شخصیت، افکار و اندیشه‌ها و شناخت عملکرد فردی و اجتماعی وی و تعاملات او با معاصرانش، به دسته‌بندی و تفکیک آثار او پرداخته‌ام. مرحله‌ای بعد، مطالعه محتوای تک‌تک آثار این نویسنده، اعم از داستان‌های کوتاه، مجموعه‌های داستانی و نمایشنامه‌ها بود. مضامین جمع‌مکسر از «مضمون» است و مضمون عبارت است از اندیشه و مفهومی که در یک اثر ادبی به‌طور پنهان یا آشکارا در لایه اثری در پایان آن به طرق مختلف نمود پیدا می‌کند. مضمون هر اثر یا واقعیتی آشکار یا ساخته و پرداخته ذهن هنرمند است که به هر صورت، هدفی را دنبال می‌کند که ممکن است گوشه‌ای از زندگی فردی یا جمعی را آشکار نماید یا این که زندگی و افکار و عقاید خود خالق اثر را بازگو نماید. در واقع درون‌مایه، مضمون مسلط و غالب در اثر است که شامل مضامین فرعی نیز می‌شود. کتاب‌هایی که تعاریفی از درون‌مایه و مضمون ارائه داده‌اند، تفکیکی بین درون‌مایه در شعر با درون‌مایه در داستان قائل نشده‌اند اما معمولاً از این تعاریف به فرق میان این دو می‌توان پی برد.

در فرهنگ اصطلاحات ادبی آمده است: «درون‌مایه اثر با موضوع آن یکی نیست، موضوع اثر با توجه به مناسبات ملموس وقایع آن توصیف می‌شود؛ درحالی‌که درون‌مایه آن بیان انتزاعی دارد. مثلاً داستانی که موضوع آن درباره تازه‌وارد به شهری بزرگ است، ممکن است درون‌مایه‌ای چون عشق و انتقام، خیانت، بی‌زاری و جز این‌ها داشته باشد» (داد، ۱۳۷۸: ۵۸۸). کتاب چهره‌های قرن بیستمی (غلامحسین ساعدی) از کورش اسدی، (۱۳۸۱)، چهره‌های قرن بیستمی که به‌روشنی ساخت جهانی منسجم از عناصر داستانی به‌دقت انتخاب شده را به نمایش می‌گذارد، عناصری که از یک‌طرف سطح بیرونی ماجرا را روایت می‌کنند و در کنش و واکنش با یکدیگر لایه‌های زیرین جهان رازآلود را می‌سازند.

از آثار انجام‌شده در حوزه پژوهش حاضر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: کتاب گوهر مراد و مرگ خودخواسته از اسماعیل جمشیدی. (۱۳۸۱)، علم. نویسنده در این کتاب کوشیده است شرحی از زندگی، فعالیت علمی، آثار و اندیشه‌های غلامحسین ساعدی به‌دست بدهد. کتاب (گذری بر تاریخچه تصویر تصویرگران بی تصویر) «تصویرسازی

پنج نمایشنامه از غلامحسین ساعدی همراه با طراحی پوستر و جلد کتاب برای صاحب اثر) از عمادالدین حسن‌زاده سورشانی (۱۳۸۷). نویسنده در این کتاب به تصویرسازی پنج نمایشنامه از غلامحسین ساعدی می‌پردازد.

کتاب بخت‌نگار قوم، نقد آثار غلامحسین ساعدی از نگاه نویسندگان به کوشش علیرضا سیف‌الدینی (۱۳۷۸)، این کتاب را به‌منظور شناخت و معرفی گسترده آثار غلامحسین ساعدی فراهم آورده که حاوی مطالبی به قلم نویسندگان معاصر درباره ساعدی است.

رساله کارشناسی‌ارشد ادبیات فارسی با عنوان «تحلیل گزیده‌ای از آثار غلامحسین ساعدی از منظر جامعه‌شناسی ادبی» از سیمپاری، نسرین، (۱۳۹۱)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر انجام شده است. مقاله واکاوی مفهوم تئاتر پوچی اروپا در نمایشنامه‌های ساعدی، از محمدرضا صالحی مازندرانی و نسرین گلبانگی (۱۳۹۰) که ضمن معرفی کامل نویسنده به مطالعه و بررسی تطبیقی نمایشنامه‌های ساعدی با معروف‌ترین نمایشنامه‌های هم محتوا با آن در اروپا پرداخته است.

فرضیات پژوهش حاضر به شرح زیر است:

۱- نمایشنامه‌ها، فیلم‌نامه‌ها و داستان‌های غلامحسین ساعدی دربرگیرنده درون‌مایه‌ها و مضامین متنوع سیاسی و اجتماعی مانند استبدادستیزی، فقرستیزی و مبارزه با سرمایه‌داری است.

۲- نمایشنامه‌ها، فیلم‌نامه‌ها و داستان‌های غلامحسین ساعدی در حوزه نمایشنامه‌نویسی نقش درخور توجهی داشته است.

۳- نمایشنامه‌ها، فیلم‌نامه‌ها و داستان‌های غلامحسین ساعدی، امروزه جایگاه مهمی در آفرینش این‌گونه آثار توسط نمایشنامه‌نویسان و فیلم‌نامه‌نویسان در دوره معاصر دارد و موجب غنا و پویایی ادبیات فارسی شده است.

این پژوهش به روش کتابخانه‌ای یعنی با مراجعه به منابع دست‌اول نوشتاری و معتبر همچون کتاب‌ها، بررسی و مطالعه گسترده آثار غلامحسین ساعدی و نیز مطالعه کتاب‌های و مقالات نویسندگانی که به تحقیق و تفحص پیرامون آثار این نویسنده معروف پرداخته‌اند، صورت گرفته است. ابزار انجام آن، فیش تحقیقی است.

۱. ویژگی‌های درون‌مایه‌های آثار ساعدی

ساعدی در شمار نسل سوم نویسندگان صدساله اخیر و در صدر قصه‌نویسان دهه چهل است. داستان‌های این دهه، بازتاب شکست‌های روحی روشنفکران، پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ است و این مضمون در بسیاری از نوشته‌های او به چشم می‌آید.

از مهم‌ترین ویژگی‌های این دوره، سانسور حاکم بر فضای نوشتن داستان و شعر بود که باعث شد گروهی از نویسندگان به نمایشنامه‌نویسی روی آورند و از وجه نمادین آن برای بیان مقاصد و مطالب خود بهره گیرند. ساعدی نیز از جمله

این نویسندگان بود. وی در ادبیات نمایشی ایران در شمار نویسندگان موفق قرار گرفت. گفتنی است که پیشگامی آذربایجان از نظر سیاسی در دوره مشروطه و قیام آزادی خواهانه سرداران بزرگ نهضت؛ یعنی «ستارخان» و «باقرخان» و نیز نهضت «شیخ محمد خیابانی» و مخالفت شدید ایشان با حکومت مرکزی و نفوذ روس‌های تزاری و قزاق‌ها در منطقه آذربایجان، همچنین تشکیل فرقه دموکرات و حکومت خودمختار آذربایجان به رهبری و زعامت «سیدجواد پیشه‌وری» (۱۳۲۵-۱۳۲۴)، هریک به نوعی بر اوضاع نابسامان و آشفتۀ مردم این دوره تأثیرگذار بوده‌اند و غلامحسین ساعدی در بخش مضامین سیاسی آثار خود از این موضوعات بهره برده است و بخش عظیمی از درون‌مایه‌های آثار او را تشکیل می‌دهد.

۱.۱. آزادی خواهی و مبارزه با استبداد حکومت

استبدادستیزی در ادبیات فارسی، یعنی ظلم‌ستیزی و مبارزه با ستم و اقدام برای احقاق حقوق فردی و اجتماعی مردمی که مورد ظلم و ستم واقع شده‌اند، خواه این ظلم از سوی حاکم ظالم نظام حکومتی ستمگر بر کشور باشد؛ خواه این جور و ستم از جانب قدرتی استعمارگر بیرونی و بیگانه، بر مردم یک کشور اعمال شود و یا ظلم اربابان و فرادستان بر فرودستان و رعیت ستمدیده یا حتی استبداد فردی باشد که در هر حال فرقی نمی‌کند و دیر یا زود، با افشاگری و بیدارگری عده‌ای، فرودستان به ستوه آمده از ظلم و تباهی، کاسۀ صبرشان لبریز شده و عرصۀ تنگ‌آمده بر آن‌ها، آنان را وادار به قیام و واکنش می‌کند و در نتیجه، مبارزه با استبداد را در پی خواهد داشت و پرچمداران این قیام، معمولاً رهبران روشنگرند و نمونه‌های آن در طول تاریخ بشری کم نیستند در دوران اخیر، این رسالت مهم را روشنفکران و بیدارگران و نویسندگان برعهده گرفته‌اند. در سرزمین ما ایران نیز بخشی از این رسالت را نویسندگان ایرانی عهده‌دار شده و به انجام رسانیده‌اند. رمان‌نویسان و داستان‌پردازان، به‌خصوص در رمان‌های معاصر و به‌ویژه پس از انقلاب مشروطه، مضامینی چون آزادی، عدالت خواهی، استبداد و... را به شکل گسترده‌تر مطرح کردند و استبدادستیزی در این دوره‌ها، جایگاه منحصر به فردی پیدا کرد.

۱.۲. مبارزه با استبداد

به بیان روشن‌تر، داستان، رمان و شعر وسیله‌ای شد تا شاعران و نویسندگان از آن به‌عنوان حربه‌ای در برابر استبداد، ظلم و ستم نظام و فساد و تباهی حاکمان و اربابان ستمگر استفاده کنند. نویسندگان این آثار، در آگاهی بخشی به مردم جامعه کوشیده‌اند تا مردم را به حق و حقوق خود آشنا کنند و آن حکومت خودکامه و مستبد را وادار به رعایت و پرداخت حقوق مردم نمایند. ساعدی نیز در آثار خود درون‌مایۀ استبدادستیزی را هم در مقابل استبداد حکومتی، هم در مقابل استبداد استثمارگران بیگانه و هم در مقابل استبداد اجتماعی و فردی، به کار برده است و به نمونه‌هایی از این درون‌مایه در متن آثار وی اشاره می‌کنیم. وی در رمان «غریبه در شهر» (۱۳۶۹)، به انقلاب مشروطه و حضور قزاق‌ها در تبریز و مبارزات مشروطه‌خواهان با قزاق‌ها و دولتی‌ها می‌پردازد و در این اثر خود هر دو نوع استبداد را به کار برده است.

نمونه استبداد اجتماعی در داستان‌های ساعدی، به‌ویژه در مجموعه «عزاداران بیل»، پوروسی‌ها هستند. پوروسی‌ها در کل داستان‌های مجموعه حاضر، افرادی دارای طبعی ناسازگار معرفی شده‌اند که بیلی‌ها و مردمان روستاهای اطراف به‌شدت از آن‌ها می‌ترسند و حساب می‌برند؛ پوروسی‌ها افرادی زورگو و انتقام‌جویند. جنازه‌ای روی زمین افتاده است. فردی از اهالی خاتون‌آباد به عباس می‌گوید که: «یک شب چند تا پوروسی آمده بودن تو خاتون‌آباد و می‌پلکیدن که میرحمزه اینو (خطاب به جنازه) فرستاد سراغشون. اونام بی‌انصافی نکردن با قمه گردنشو پاره کرده، در رفتن» (ساعدی؛ ۱۳۸۸: ۱۴۲).

در مجموع می‌توان گفت پرداختن به قصه‌های عامیانه و حماسه‌های مردمی و بومی از ویژگی‌ها و مضامین آثار غلامحسین ساعدی است؛ مثلاً داستان «کور اوغلو و کچل خمره» درباره قیام بر ضد ستم خان‌ها و پادشاهان و رهایی توده مردم از سیطره ظلم و ستم آن‌هاست. در واقع مضمون این داستان‌ها، روایتی از قیام‌های دهقانی علیه ارباب‌ها در قرون دهم و یازدهم هجری است.

۱.۳. مبارزه با استبداد استعماری

مطالعه تاریخ این مرزوبوم به‌ویژه در دوران نویسنده، حاکی از نفوذ بیگانگان و حضور و تسلطشان بر ایران به‌خصوص تسلط روس‌ها بر نواحی شمالی ایران و حضور قزاق‌های روس است که ناامنی ظلم استعمارگر دولت روس را نسبت به مردم ایران را برایشان به ارمغان آورد و متأسفانه بوده‌اند در این میان افرادی که با قزاق‌های روس همداستان شده و به مردم هم‌وطن خود، خیانت کرده‌اند و در مقابل، مبارزانی دلیر هم بوده‌اند که در مقابل ظلم استعمارگران روسی مقاومت کرده‌اند و ساعدی نیز همچون دیگر نویسندگان معاصر خود در آفرینش آثارش کوشیده است تا هم به ماجراهای این خائنان مزدور اشاره کند و هم به دلاوران و مبارزانی که پرچمدار این شورش‌ها و قیام‌های ضد استعماری بوده‌اند. در رمان «توپ» این قبیل این درون‌مایه‌ها روبه‌رو می‌شویم؛ آنجاکه ملامیرزا هاشم برای اوضاع و شرایط روس‌ها، در منطقه ایلیاتی‌های شاهسون به بالای تپه‌ها می‌رود و توسط قزاق‌های روسی دستگیر می‌گردد و ایلیاتی‌ها که از ظلم و ستم قزاق‌های روس به ستوه آمده‌اند، علی‌رغم اختلافات داخلی بین طوایف ایل، با یکدیگر بر ضد روس‌های بیگانه متحد و یکپارچه می‌شوند و بر روس‌ها می‌شورند و پیروز می‌شوند و در خاتمه رمان «توپ»، ملامیرزا هاشم را هم با همان توپ روس‌ها به توپ می‌بندند تا سزای خیانت‌کار را هم داده باشند.

۱.۴. اصلاحات ارضی

اصلاحات ارضی تأثیر بسیاری بر سوژه داستان کوتاه و رمان رئالیستی ایران گذاشت. اما مواجهه تمام نویسندگان در مقابل این تغییر مسیر اقتصادی-اجتماعی شبیه همدیگر و یکسان نبود. عواملی نظیر عدم درک منطق سرمایه و الزامات انباشت در دهه‌های چهل و پنجاه باعث شد که حتی نویسندگانی همچون جلال آل‌احمد، جامعه روستایی را به‌عنوان گریز گاهی قلمداد کنند که در آن می‌توان از شرّ ساز و کارهای حاکم بر زندگی شهری دور ماند.

درون‌مایه اصلاحات ارضی در مجموعه آثار ساعدی جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است. وی در «تاتار خندان» (۱۳۷۳) با اندیشه بازگشت به روستا و فرهنگ بومی، به موضوع اصلاحات ارضی می‌پردازد و نتایج آن را مؤثر و مثبت می‌داند و نیز در نمایشنامه‌هایش با عنوان «پنج نمایشنامه از انقلاب مشروطیت» (۱۳۴۵)، و «پرنده‌گان در طویله» (شش نمایشنامه از انقلاب مشروطیت) با استمداد از وقایع گذشته، به واگویی مسائل سیاسی و تاریخی زمان خود می‌پردازد.

از دیگر نمایشنامه‌های وی «زاویه» است. در این نمایشنامه ساعدی، انسان‌هایی مثل مرد عینکی، پیرزن، فیلسوف، مرد سبیل دار و عکاس و سپور، همگی در دنیایی گام برمی‌دارند که همه چیز ارزش واقعی خود را در آن از دست داده است. آدم‌ها به مرگ روانی مبتلا شده‌اند، زندگی در لابه‌لای شهر سنگی و مدرنیته محبوس شده و انگار دیر زمانی است که دیگر زندگی نمی‌کنند؛ در این نمایشنامه، شخصیت‌ها در پی کشف و اثبات هویت یا حتی شناسایی خویش نیستند، و روزبه‌روز در مرداب بی‌ارزش فقر اجتماعی و فقر فرهنگی و فکری غوطه‌ور می‌شوند. از شادابی و سرزندگی و عشق اثری نیست که نیست؛ بنابراین شخصیت‌های داستانی و نمایشنامه‌های ساعدی، گرفتار نابرابری‌های اجتماعی، طبقاتی و معنویتی از دست‌رفته است. بسیاری از این شخصیت‌ها به دلیل نداشتن درک و فهم درستی از جهان و جامعه خویش و سرخوردگی از ایدئولوژی‌ها، مذهب، نابرابری‌های اجتماعی و انسانی، خود را به آغوش مرگ می‌کشاند تا به‌تنهایی نومیدی و یأس و بی‌هویتی خویش خاتمه دهند و اما در نمایشنامه «جانشین» ساعدی، گفتگوهای بی‌مفهوم و بی‌محتوای «جانشین اول»، «دوم» و «سوم»، حاکی از درک نادرست مردم از محیط اطراف و جامعه خود و تحولات نوین و نابسامانی‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی است. شایان‌ذکر است که نویسنده در نمایشنامه «ماه غسل» خود نیز از همین شیوه بهره جسته است و بدین ترتیب این بی‌معنایی را در گفتگوهای جاری بین شخصیت‌های این نمایشنامه به‌وضوح نشان داده است:

مرد: به‌خاطر ایجاد ایمان و اعتقاد مضاعف در راه‌های وابسته، آشنایی کامل به فنون زمان و راهیابی تجربی به زندگی کارگزاران زن باید هرچه زودتر عفریت جهالت را از میانه تالاب‌های مشجر و مرصع و مراتع مرتع عبور داد...
زن: با در نظر گرفتن سعادت‌مندی خصوصی، تمام امکان عمومی و راهیابی اصولی بر تمام آب‌روهای فصولی لازم است خشت اول تا به سقف آن چنان باشد که همّت وافی و غیرت شافی نتواند دست را از پا و چشم را از ناف و ..

۱.۵. درون‌مایه‌های مرامی و اعتقادی

ساعدی در بیشتر داستان‌هایش، دیدگاهی چپ‌گرایانه داشته و بر آن بوده تا ستم‌هایی که در جامعه عقب‌مانده دهه‌های گذشته ایران وارد شده است را به‌صورت محدودتری در روستای بی‌ل نشان دهد و جبهه‌گیری خود از نظام سیاسی گذشته و بیدادگری‌های آن را که به‌صورت قحطی، مرگ روستائیان و فرجام اسفبار آنان و.. ظهور یافته است را این‌گونه نشان دهد و به‌طور کلی درون‌مایه‌های مرامی و اعتقادی ساعدی در آثارش از دو بعد زیر قابل‌بررسی است:

تأثیرپذیری آثار ساعدی از عقاید و اندیشه‌های او: دیدگاه‌های اعتقادی و سیاسی غلامحسین ساعدی در پابندی به باورهای مارکسیستی، بیگانه‌ستیزی و ترجیح محیط‌های بومی بر صنعت و تکنولوژی غرب یا مشکل‌آفرینی دخالت بیگانگان در تصمیمات داخلی کشور مسئله‌ای قابل‌طرح است (شیری، ۱۳۸۷: ۱۰۱). برای نمونه، در داستان «چوب به دست‌های ورزیل»، به‌ویژه در داستان هجوم گرازها به کشتزارهای روستای ورزیل، پیام ساعدی برای خواننده داستان در این مطلب خلاصه می‌شود که برای حل مشکلات داخلی، نباید دست به‌سوی بیگانگان دراز کرد و از آنان طلب یاری کرد. از محتوای مطالب این داستان تمثیلی و نمادین، اندیشه استعمارستیزی ساعدی و مخالفت وی و مبارزه با حضور بیگانگان در مسائل ایران نمایان است. او معتقد است برای رهایی از مشکلات داخلی و حل آن‌ها فقط باید به نیرو و قدرت خود متکی بود و نه قدرت دیگران.

۱.۶. تابوشکنی و هنجارشکنی ساعدی

از دیگر درون‌مایه‌های به‌کاررفته در آثار غلامحسین ساعدی که نشئت گرفته از اعتقادات اوست، تابوشکنی است. نمونه بارز آن در رمان «توپ» است. در این اثر به معرفی شخصیت مثبت یک روحانی مبارز به‌نام «مشکینی» پرداخته است وی به موقعیت‌طلبی و حفظ مال این روحانی اشاره دارد که سالیان دراز در میان ایللیاتی‌ها روضه‌خوان آل‌علی «علیه‌السلام» بوده است و این یکی از تابوشکنی‌های قابل‌توجه ساعدی است که این‌چنین با جرئت، ایرادی روحانی را بازگو می‌کند و می‌گوید که او نیز مثل سایر انسان‌ها، دلپسته و علاقه‌مند به مال و دارایی دنیاست و در قیدوبند مادیات است تا بدان‌جاکه برای حفظ جان و مال و منال خود، حتی با دروغ مصلحتی هم که باشد، تلاش می‌کند. شکستن قداست شخصیتی همچون ملامیرزا هاشم (معروف به مشکینی) و حضور وی در کنار ژنرال قزاق، دروغ گفتن‌های او برای خلاص از مهلکه، دل‌شوره و اضطرابی که پیش از رسیدن به طاووس گلی تحمل می‌کند و اینکه هر لحظه ممکن است سر و کله رحیم‌خان در آنجا پیدا شود، همه نشان‌دهنده دنیایی بودن مردی است که سالیان دراز با اسم معنویت، نان خورده و عمرش را صرف مداحی و روضه‌خوانی آل‌علی «علیه‌السلام» کرده است و الگوی موثق اعتقادی و دینی و معنوی‌گرا برای مردم ایللیاتی بوده است (ر. ک. زندگی، ۱۳۸۴: ۳۴-۳۰ با اندکی تلخیص).

۱.۷. دین و اعتقادات مذهبی عامه مردم

ساعدی هم‌چنین در داستان‌های خود به مسائل دین و دین‌باوری و توجه به شعائر اسلام در شخصیت‌های داستانی‌اش توجه داشته و این موضوع را به‌عنوان درون‌مایه داستان‌های خود به‌کار برده است. مشدی زینال با چوب‌های زیر بغلی‌اش نشسته بود روی تل‌خاک و با صدای بلندی قرآن می‌خواند (ساعدی، ۱۳۸۸: ۹۱). ساعدی در جای دیگر نیز به پابندی بیلی‌ها به برخی باورهای مذهبی اشاره دارد. به ده که رسیدند، بیلی‌ها سینه‌زنان، با علم‌های بزرگ، بیرون آمدند. همگی نوحه می‌خواندند و گریه می‌کردند (همان: ۱۰۳) و نیز می‌خوانیم: «پیرزن‌های بیل هجوم می‌آوردند و علم‌ها را می‌گرفتند ... زن‌ها صلوات می‌فرستادند و علم‌ها را بلند می‌کردند» (همان: ۹۱).

در داستان پنجم از مجموعه «عزاداران بیل»، با مسئله پایبندی به شعائر مذهبی در خصوص حیوان (سگ) مواجهیم. در متن داستان، می‌خوانیم که مادر عباس فردی است که به پاکی و نجاست اهمیت می‌دهد و از اینکه عباس سگ را به درون خانه آورده، بسیار ناراحت است: «خاله گفت: بالاخره آوردیش تو خونه؟ عباس گفت: همین حالا شستمش. خاله گفت: بشوری نشوری نجسه و پاک نمی‌شه» (همان: ۱۵۷). و در ادامه داستان می‌خوانیم که خاله می‌گوید: «نجس هم هستش، من از ناچاری پشت خانه با چند تا حصیر جایی واسه خودم درس کردم که اون جانماز می‌خونم و می‌خوابم» (همان: ۱۵۸). یا در داستان دوم از مجموعه «ترس‌ولرز» می‌خوانیم: محمد حاجی مصطفی وضو گرفته، با آستین‌های بالا زده، نشسته بود روی تابوت تا موقع اذان برسد (ساعدی، ۱۳۷۷: ۲۹).

۱.۸. باورها و خرافه‌های عامیانه

از دیگر درون‌مایه‌های اصلی در آثار ساعدی کاربرد باورها و خرافه‌های عامیانه است و بسامد کاربرد این درون‌مایه در مجموعه‌های داستانی، رمان‌ها و تکیه‌نگاری‌های او بیشتر از نمایشنامه‌ها، فیلمنامه‌هایش است. در داستان دوم از مجموعه «عزاداران بیل»، ساعدی به باورهای عامیانه و خرافه‌ای مردم روزگار پرداخته است و بسیاری از عناصر بومی باورهای مردم منطقه «پلخچی»، در اطراف تبریز را وارد قصه‌ها کرده و از طریق تخیل خلاق و ایجاد فضایی وهمی و رمزآلود، توانسته است واقعیت بیرونی را به امری سوررئال و جادویی تبدیل کند. مردم بیل علت این بلاها؛ یعنی شیوع بیماری مقطعی و مرگ روستائیان (مرگ آقای ده و به دنبالش مرگ سید ده بغلی)، را نفرین ارواح گذشتگان و رواج بی‌دینی و بی‌ایمانی در میان خود می‌دانند.

بیلی‌ها، نماینده بشر بدوی و نخستین هستند. آن‌ها پیوسته تلاش می‌کنند برای هر اتفاق و رویدادی علتی فراواقعی بتراشند؛ حال آنکه در زندگی مدرنیته، توجه به نظام علی و معلولی از اولویات به‌شمار می‌آید. در این داستان، گونه‌ای از وحدت و یکپارچگی در باورها و اعتقادات مردمی در مورد ناملازمات طبیعی و اجتماعی وجود دارد. همه مردم بیل، سایه بیماری و مرگ را درمی‌یابند و در پی آنند تا به صورتی آن را از خود دور سازند پس در مبارزه کردن این بلاها و نارسایی‌ها متحد می‌شوند و یک کل یکپارچه را تشکیل می‌دهند.

۲. واکاوی درون‌مایه‌های طنزآلود در آثار ساعدی (طنز اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، دینی و عقیدتی)

طنز از دیرباز در ادبیات وجود داشته است و در واقع حربه‌ایست برای شاعر یا نویسنده که به وسیله آن بتواند حرف‌های دلش را به شکل غیرمستقیم، بازگو نماید. پیشکسوت شاعران طنزپرداز ایرانی، «عبید زاکانی» است. در دوره‌های مختلف تاریخ ادبیات با نویسندگان و شاعران طنزپرداز متعددی روبه‌رو شده‌ایم. اما در ادبیات دوره مشروطه؛ هم در عرصه شعر و هم در نثر فارسی، طنز جایگاه ویژه‌ای یافت. طنز این دوره به‌شدت ریشه در عمق رویدادهای جامعه ایران و اوضاع و احوال حاکم بر آن دارد. علی‌اکبر دهخدا، طنزپرداز چیره‌دست در این دوره است که کمک شایانی به ترویج

طنز به‌ویژه طنز سیاسی نموده است. طنز می‌تواند به دو شکل شاد و غمگین و تلخ در آثار نویسندگان و شاعران نمودار شود. در واکاوی آثار ساعدی با هر دو نوع آن روبه‌رو می‌شویم.

در داستان «شب‌نشینی باشکوه» با طنزی از نوع شاد و بیرونی و با محتوای سیاسی روبه‌رو هستیم و نویسنده کوشیده است تا در لابه‌لای ماجرای داستان که پیرامون یک جشن اداری برای کارمندان است، به زبان طنز شاد، پوشیدگی و فساد دستگاه اداری و بوروکراسی نظام پهلوی را از طریق تصویرگری دقیق و گفت‌وگوهای شخصیت‌های قصه و صحنه‌آرایی‌های داستان برای خوانندگان خویش به نمایش بگذارد.

طنز تلخ، معمولاً در سطح ساختار داستان، نمود چندانی ندارد. اما در جان و مغز اثر رسوب می‌کند ... این طرز بیان، به دلیل نوع گفتار و ساختار روایت، در نگاه اولیه، بسیار جدی جلوه می‌کند؛ اما هنگامی که در ذهن می‌نشیند، تلخی و گزندگی آن تا مدت‌های مدید، ذهن را انباشته از اندوهی عظیم می‌کند (مهدی‌پور عمرانی، ۱۳۸۲: ۱۶۹). نمونه طنز تلخ را در آثار زیر از ساعدی شاهدیم:

در «رمان غریبه‌ای در شهر»، نویسنده در صدد موقعیتی است تا نشان دهد که مردم شهر آنقدر سرگردان و منفعل و سرخورده‌اند که بی‌اراده گشته و همواره چشم به‌راه یک منجی‌اند تا آنان را از گرفتاری‌ها و مصیبت‌هایی که با آن درگیرند، خلاص نماید. بنابراین به نخستین پیگانه‌ای که از در وارد می‌شود، متکی می‌شوند. نمونه‌ای دیگر از همین دهن‌کجی را در محیط روستایی داستان‌های ساعدی، به‌ویژه در نمایشنامه «چوب به دست‌های ورزیل» می‌بینیم که در حقیقت، تلخندی است که از فکر و قلم ساعدی تراوش کرده است و تصویرگر نابسامانی‌های اجتماع آن روز در تصمیم‌گیری‌ها و راه‌حلی‌هایی‌شان برای رفع مشکلات داخلی‌شان است.

در مجموعه داستانی «عزاداران بیل» نیز لحن طنزگونه ساعدی نمایان است. پیداشدن صندوق آهنی در مسیر آبادی «بیل» و نشناختن ماهیت آن توسط بیلی‌ها، خود نوعی طنز است. مقدس‌پنداری این صندوقچه آهنی از سوی اهالی بیل و امامزاده قرار دادن آن و تعیین متولی برایش طنزی تلخ‌تر است و دردناک‌تر از همه این‌ها، طنز حمله نظامیان با توپ و تانک برای یافتن آن و پس‌گرفتنش از اهالی ساده دل روستای بیل است و ساعدی با قصد قبلی، مسیر این طنزپردازی را در داستان خویش، برنامه‌ریزی می‌کند.

در متن برگزیده با لا، قضیه زنده‌به‌گور کردن جنازه در ناله‌ها و فریادها و گریه‌های پسرک، با آن که به شکل غیرمستقیم بیان می‌گردد. اما سنگینی این رفتار و واکنش، وقتی افزون‌تر می‌گردد که ملای داستان، مرگ و زندگی را امری سرسری و بی‌اهمیت می‌گیرد و گویا عادتش این شده که همه را دست به‌سر کند یا به قول بهتر، از سر خود وا کند و به مزد و پولش برسد و این طنز، هجوی است تلخ و به‌نوعی دهن‌کجی است از سوی ساعدی، آن‌هم نسبت به مقام مردی روحانی و آخوندی که مدعی است اهل معنویت است و دنیا و مادیات آن، پیش چشمش، پیشیزی ارزش ندارد. ضمن اینکه در این داستان طنزآمیز خودی‌ها تلخندی کنایه‌آمیز، بازهم تابوشکنی کرده است؛ زیرا ملای ده که نماد مذهب و دین و الگوی مردم عادی و عامی در مقدسات و انجام مناسک مذهبی و دینی است را با این طنز تلخ، هجو

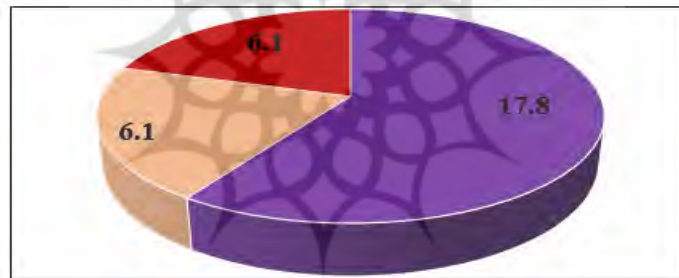
کرده و باورهای مذهبی را زیر سؤال برده است و تلنگری بیدارگرانه بر خواننده اثر خود وارد ساخته که بهوش باش! ملأ و آخوند هم می‌تواند درآید و بند دنیا باشد هر آن ممکن است که درگیر مادیات دنیوی؛ تابوشکنی که پیش‌تر از این، در مبحث واکاوی مضامین و درون‌مایه‌های رمان «توپ» وی، در همین رساله به آن اشاره کردیم.

در ادامه بحث، در چند جدول و نمودار به ارائه نتایج حاصل از واکاوی درون‌مایه‌های آثار ساعدی می‌پردازیم و سپس برداشت خود، از این جدول‌ها و اعداد و ارقام و نمودارها را توضیح خواهیم داد.

جدول الف) بررسی میزان کاربرد درون‌مایه‌های مختلف سیاسی در رمان‌های ساعدی

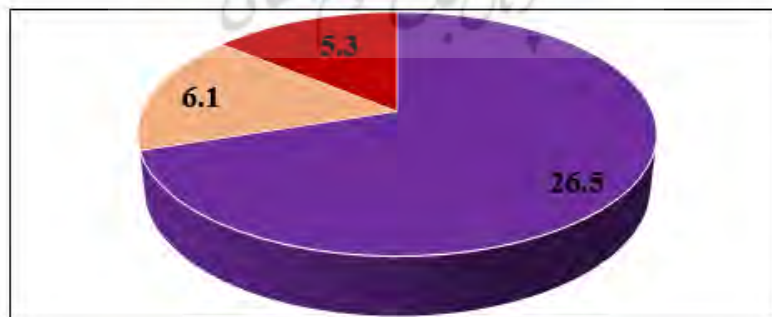
نام اثر	تعداد دفعات تکرار	درصد تعداد دفعات	تعداد دفعات	درصد تعداد
رمان توپ	۳۵	۱۷/۸	۳۵	۲۶/۵
رمان غریبه در شهر	۱۲	۶/۱	۸	۶/۱
تاتار خندان	-	-	-	-
مقتل	۱۲	۶/۱	۷	۵/۳

درصد فراوانی کاربرد درون‌مایه‌های سیاسی

■ مقتل ■ تاتار خندان ■ غریبه در شهر ■ توپ

درصد فراوانی کاربرد درون‌مایه‌های تمادین و طنزآلود

■ مقتل ■ تاتار خندان ■ غریبه در شهر ■ توپ

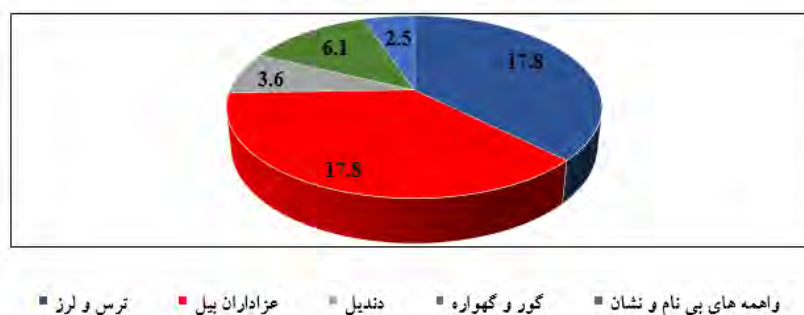
نمودارهای دایره‌ای الف) درصد کاربرد درون‌مایه‌های سیاسی در رمان‌های غلامحسین ساعدی

با واکاوی رمان‌ها و استخراج درون‌مایه‌های آن، این نکته حاصل می‌شود که بیشترین رمان حاوی درون‌مایه‌های سیاسی، رمان «توپ» است. همچنین بیشترین درون‌مایه‌ای که از زیرشاخه‌های درون‌مایه‌های سیاسی در این رمان نمود یافته است، درون‌مایه مبارزه با استبداد و مخالفت با حضور دولت‌های بیگانه و استعمارستیزی است و دومین رتبه در جدول فوق، متعلق به رمان «غریبه در شهر» است که علاوه بر مضمون سیاسی، حاوی درون‌مایه‌های تاریخی و مبارزه مشروطه خواهان با روس‌ها و حکومت وقت ایران است. رمان «مقتل» هم درون‌مایه‌های سیاسی - تاریخی دارد. اما رمان «تاتار خندان»، در کل، خالی از درون‌مایه‌های سیاسی است.

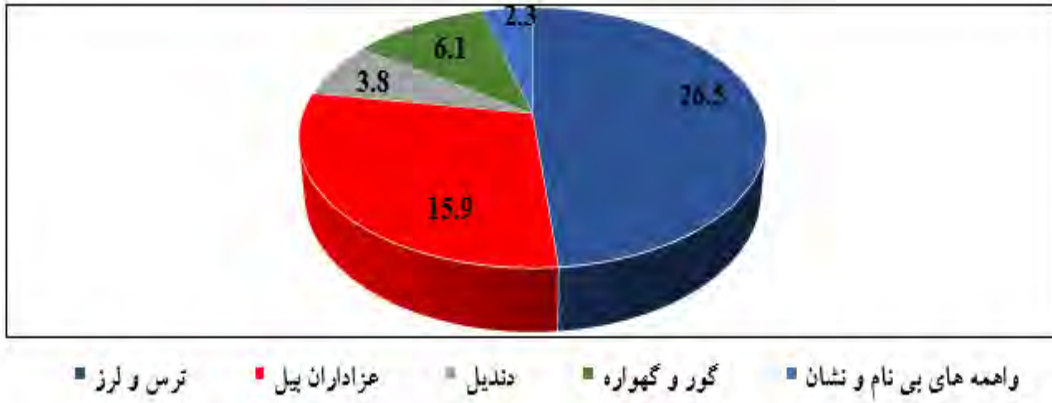
جدول ب) میزان کاربرد درون‌مایه رئالیسم جادویی در مجموعه‌های داستانی غلامحسین ساعدی

نام مجموعه داستانی	تعداد دفعات تکرار	درصد تعداد دفعات تکرار	تعداد دفعات نمادین	درصد تعداد دفعات تمثیلی و نمادین
ترس و لرز	۳۵	۱۷/۸	۳۵	۲۶/۵
عزاداران بیل	۳۵	۱۷/۸	۲۱	۱۵/۹
دندیل	۷	۳/۶	۵	۳/۸
گور و گهواره	۱۲	۶/۱	۸	۶/۱
واهمه‌های بی‌نام و نشان	۵	۲/۵	۳	۲/۳

درصد فراوانی کاربرد درون‌مایه‌های رئالیسم جادویی

درصد فراوانی کاربرد درون مایه‌های تمثیلی و نمادین

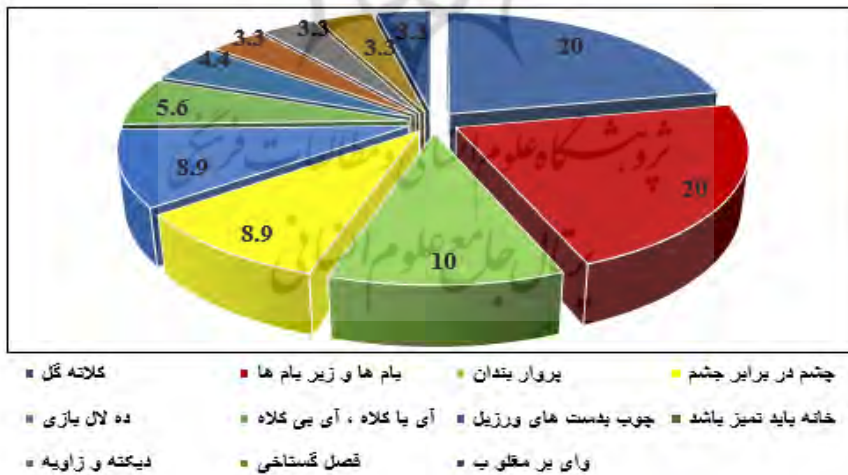

نمودار دایره‌ای (ب)، درصد کاربرد درون مایه رئالیسم جادویی در مجموعه‌های داستانی غلامحسین سعدی

در میان مجموعه‌های داستانی سعدی، دو مجموعه «ترس و لرز» و «عزاداران پیل» به ترتیب، بیشترین میزان کاربرد عباراتی را که در بردارنده درون مایه‌های رئالیسم جادویی بوده‌اند، دارند. همچنین این جملات حاوی درون مایه رئالیسم جادویی به نوعی مفهوم نمادین را در خود جای داده‌اند.

نمودار دایره‌ای (ج)، درصد کاربرد درون مایه‌های سیاسی در نمایشنامه‌ها و فیلمنامه‌های سعدی غلامحسین سعدی

درصد فراوانی کاربرد درون مایه‌های سیاسی در نمایشنامه و فیلمنامه

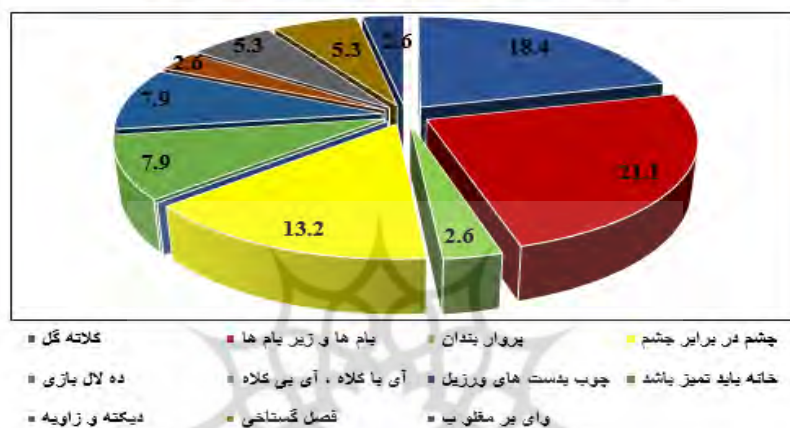

ج) جدول میزان کاربرد درون‌مایه‌های سیاسی در نمایشنامه‌ها و فیلمنامه‌های غلامحسین ساعدی

نام اثر	تعداد دفعات تکرار	درصد تعداد دفعات تکرار	تعداد دفعات کاربرد نمادین	درصد تعداد دفعات کاربرد نمادین
کلاته گل	۱۸	۲۰	۷	۱۸/۴
بام‌ها و زیر بام‌ها	۱۸	۲۰	۸	۲۱/۱
پرور بندگان	۹	۱۰	۱	۲/۶
چشم در برابر چشم	۸	۸/۹	۵	۱۳/۲
ده لال بازی	۸	۸/۹	---	---
آی با کلاه، ای بی کلاه	۵	۵/۶	۳	۷/۹
چوب به دست‌های ورزیل	۴	۴/۴	۳	۷/۹
خانه باید تمیز باشد	۳	۳/۳	۱	۲/۶
دیکنه و زاویه	۳	۳/۳	۲	۵/۳
فصل گستاخی	۳	۳/۳	۲	۵/۳
وای بر مغلوب	۳	۳/۳	۱	۲/۶

از بین نمایشنامه‌ها و فیلمنامه‌های غلامحسین ساعدی، دو نمایشنامه «کلاته گل» و «بام‌ها و زیر بام‌ها» از بیشترین میزان بسامد کاربرد جملاتی که مشتمل بر درون‌مایه‌های سیاسی (به‌ویژه مضامین استبدادستیزی حکومتی و مبارزه با استبداد ارباب رعیتی و اصلاحات ارضی رضاخانی) هستند، برخوردارند. شایان‌ذکر است که طنز سیاسی ساعدی در تمامی نمایشنامه‌هایش به چشم می‌خورد. گزنده‌ترین طنز تمثیلی وی در نمایشنامه «پرور بندان» است هرچند در سه نمایشنامه «بام‌ها و زیر بام‌ها»، «ده لال بازی» و «چشم در برابر چشم» نیز بسیار موفقیت‌آمیز عمل کرده است.

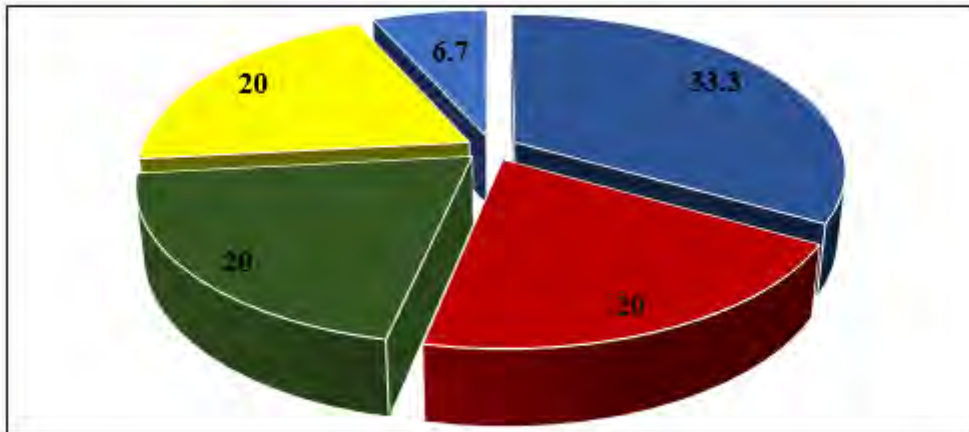
درصد فراوانی کاربرد درون‌مایه‌های سیاسی در طنز و هجوآمیز

(د) جدول میزان کاربرد درون‌مایه باورها و خرافه‌های عامیانه در مجموعه‌های داستانی غلامحسین ساعدی

نام مجموعه داستانی	تعداد دفعات تکرار	درصد تعداد دفعات تکرار
عزاداران بیل	۵	۳۳/۳
ترس‌ولرز	۳	۲۰
دندیل	۳	۲۰
گور و گهواره	۳	۲۰
واهمه‌های بی‌نام‌ونشان	۱	۶/۷

درصد فراوانی کاربرد درون‌مایه‌های باورها و خرافه‌های عامیانه

واهمه‌های بی‌نام و نشان ■ تگر و گهواره ■ تندیل ■ ترس و لرز ■ عزاداران بیل ■

نمودار دایره‌ای (د)، درصد کاربرد درون‌مایه باورها و خرافه‌های عامیانه در مجموعه‌های داستانی غلامحسین ساعدی با واکاوی متن داستان‌های مجموعه‌های داستانی غلامحسین ساعدی، و استخراج شواهد و نمونه‌های موجود، نتایج آماری جدول و نمودار فوق (د) به‌دست آمد. از بیشترین میزان بسامد کاربرد جملاتی که مشتمل بر درون‌مایه باورها و اعتقادات و خرافه‌های عامیانه است، بیشترین حجم کاربرد این درون‌مایه در مجموعه داستانی «عزاداران بیل» و «ترس و لرز» است. به‌طور کلی در تمام آثار ساعدی، اعم از مجموعه‌های داستانی و داستان‌های کوتاه، رمان‌ها، نمایشنامه و فیلمنامه‌ها و تکنوگاری‌ها، ردی از این درون‌مایه‌های خرافی وجود دارد، اما بیشترین سهم آن در این دو مجموعه داستانی است.

نتیجه‌گیری

در واکاوی درون‌مایه‌های رئالیستی آثار ساعدی و استخراج نمونه‌ها به این نتیجه رسیدیم که برخی از مجموعه‌های داستانی ساعدی دقیقاً و به‌طور مستقیم به سبک رئالیسم جادویی نوشته شده‌اند. برای نمونه، داستان‌های مجموعه ترس و لرز، قسمت اعظم داستان‌های مجموعه «عزاداران بیل» (داستان اول و هفتم) و داستان کوتاه «سعادت‌نامه»، «از مجموعه» واهمه‌های بی‌نام و نشان» در زمره این سبک هستند و در آن‌ها واقعیت و خیال با یکدیگر در آمیخته‌اند. به بیان رساتر، داستان بر بستری از واقعیت جریان دارد اما رویداد یا امری خیالی و برخلاف واقع نیز بر سرتاسر داستان، سایه افکنده است.

در واکاوی درون‌مایه‌های آثار ساعدی این نکته نیز حاصل شد که در برخی دیگر از داستان‌های این نویسنده، فقط رگه‌هایی از رئالیسم جادویی را می‌توان مشاهده کرد. مثل: داستان «گدا»، «خاکسترنشین‌ها»، «آرامش در حضور

دیگران» از مجموعه «واهمه‌های بی‌نام‌ونشان»، داستان نسبتاً کوتاه «دندیل» و نیز داستان «زنبورک‌خانه» از مجموعه داستانی «گور و گهواره» و بخش‌هایی از رمان «توپ» در این گروه قرار دارند. با واکاوی محتوای داستان‌های «خواب‌های پدرم»، «استغفانامه» و «آرامش در حضور دیگران» از ساعدی، درمی‌یابیم که درون‌مایه غالب در آن‌ها توهم بوده که ریشه آن را باید در موارد و مسائلی همچون یک‌نواختی کار و عدم تغییر و تحول در زندگی، احساس ناامنی اجتماعی و شغلی (ترس برای از دست دادن شغل)، ناامیدی از ارتقای شغلی، پیری و تنهایی و دچار روزمرگی شدن... جستجو کرد.

در مجموعه داستانی «عزاداران بیل» که تمامی قصه‌هایش در محیط روستا رخ داده است (به‌خصوص در دومین داستان از این مجموعه)، توهم به‌عنوان درون‌مایه اصلی داستان‌هاست. (این توهم و دچار پوچی شدن و بی‌هویتی، ناشی از وابستگی شدید رمضان به مادرش است و نیز در داستان گاو از این مجموعه؛ یعنی «عزاداران بیل»، درون‌مایه توهم وجود دارد که علتش وابستگی شدید معیشتی و عاطفی مشدی حسن به گاو است). در واکاوی مجموعه داستانی گور و گهواره، درون‌مایه غالب بر فضای هر سه داستان، درون‌مایه فساد جنسی و اخلاقی است که ریشه در فقر و بی‌پولی، ترس از آینده و نابرابری‌های اجتماعی دارد؛ هرچند در داستان دوم و سوم از این مجموعه (سایه به سایه و آشغال‌دونی)، به نمونه‌هایی محدود و معدود از درون‌مایه‌های سیاسی نیز برمی‌خوریم (مثل مبارزه با نیروهای امنیتی ساواک).

ب) ارائه راه‌کارها و پیشنهادها

درخصوص نقد و بررسی آثار مختلف ساعدی اعم از مجموعه‌های داستانی، نمایشنامه‌ها، فیلمنامه‌ها، تک‌نگاری‌ها و رمان‌ها، بیان محتوا و تحلیل درون‌مایه، شخصیت‌پردازی در آثار وی و تطبیق با دیگر نویسندگان تاکنون تحقیقات بی‌شمار و گسترده‌ای، خواه در قالب کتاب یا پایان‌نامه و رساله دکتری و خواه به شکل مقالات، صورت گرفته است. حتی در حیطه مطالعات تطبیقی ساعدی با دیگر نویسندگان فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان به‌ویژه نویسندگان سنتی و مدرن اروپا در حیطه نمایشنامه‌نویسی و تأثیرپذیری غلامحسین ساعدی از آثار آن‌ها مطالعات محدود بوده و در حد چند مقاله انگشت‌شمار و معدود است و هنوز جای فعالیت و پژوهش دارد. همچنین در عرصه فیلمنامه‌نویسی و نگارش سناریو و تأثیری که سبک و افکار ساعدی بر سینمای ایران و حتی اروپا نهاده است، هنوز هم جای بحث و پژوهش دارد و از آنجاکه وی ابداعاتی در این عرصه پدید آورده است، بجاست که در قالب رساله دکتری به این مسائل پرداخته شود. واکاوی و تحلیل زبان طنز ساعدی و بررسی درون‌مایه‌های طنز وی، نیز پژوهشی عمیق و گسترده را می‌طلبد که اینجانب در رساله حاضر به‌علت حجم زیاد مطالب، تنها در بخشی از رساله‌ام، درون‌مایه طنز ساعدی ابعاد و گونه‌های طنز وی اعم از طنز اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و... را با نمونه‌ها و شواهد معدود و محدود از متن آثارش نوشته‌ام. اما این موضوع؛ یعنی واکاوی درون‌مایه‌هایی طنز ساعدی و گونه‌های آن (بیرونی و درونی، شاد یا تلخند و غم‌انگیز و... و حتی مقایسه و مطالعه تطبیقی طنز ساعدی با دیگر نویسندگان طنزپرداز ایرانی یا خارجی، می‌تواند به‌عنوان

موضوع پژوهشی به دانشجویان و محققان رشته زبان و ادبیات فارسی پیشنهاد شود و یا به‌عنوان موضوعات پیشنهادی برای رساله دکتری و پایان‌نامه‌ها و مقالات علمی-پژوهش در نظر گرفته شود. همچنین در زمینه واکاوی و استخراج درون‌مایه‌های نمایشنامه‌های ساعدی، تحلیل و بررسی و نقد آن‌ها از ابعاد مختلف و نیز ایده‌های نوین وی در عرصه هنر نمایشنامه‌نویسی و تئاتر، هنوز هم، جای بسی بحث و تحقیق موشکافانه و دقیق و تفحص است که امید است مدّ نظر اساتید محترم گروه زبان و ادبیات فارسی قرار گیرد.

همچنین واکاوی واژگان بومی و محلی نامأنوس که حتی تلفظ آن برای عامه خوانندگان آثار و داستان‌های ساعدی دشوار است تا برسد به درک معنا و مفهوم آن، نیز می‌تواند به عنوان یک موضوع پژوهشی برای دانشجویان و پژوهشگران علاقه‌مند به ادبیات داستانی، پیشنهاد شود؛ زیرا اینجانب در جریان مطالعه و بررسی آثار غلامحسین ساعدی، با حجم عظیمی از این اصطلاحات و واژگان بومی محلی روبه‌رو شدم و فهم بار معنایی آن دشوار می‌نمود و نیاز به کاوش داشت. برای نمونه در نخستین داستان از مجموعه ترس‌ولرز می‌خوانیم: سالم احمد، بلند شد و لنگوته اش را از کنار دیوار برداشت و دور سر پیچید و رفت توی تن شوری و سطل‌ها را برداشت و آمد روی ایوان (ساعدی، ۱۳۷۷: ۳۴).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

پاینده، حسین. (۱۳۸۲). «خلأ ارزش‌ها در نمایشنامه خلأ». در گفتمان نقد (مقالاتی در نقد ادبی)، زیر نظر حسین پاینده، تهران: روز نگار.

مقالات

- آزند، یعقوب. (۱۳۶۹). «وضع ادبیات داستانی در قبل و بعد از انقلاب». سوره، دوره ۲، شماره ۸، ۱۶-۱۲.
- آل احمد، جلال. (۱۳۴۴). «عزاداری گوهر مراد برای اهالی بیل». کلک، شماره ۱۲، ۱۰-۹.
- ایوبی، مهدی. (۱۳۷۰). «نقدی بر اجرای باغ وحش شیشه‌ای». نمایش، شماره ۳۷، ۲۲-۲۰.
- بهرامی تربتی، رضا. (۱۳۹۵). «نگاهی به مفهوم موتیف و بررسی تطبیقی آن با تمثیل در منطق الطیر عطار». یازدهمین گردهمایی بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی، دانشگاه گیلان.
- بوری، ژان. (۱۳۸۵). «ایسن و زولا شیاطین هم خانواده». ترجمه: زهرا وثوقی، سمرقند، شماره ۱۳ و ۱۴، ۱۰۳-۹۷.
- پارسا، سید احمد؛ طاهری، یوسف و صادقی، حسین. (۱۳۸۹). «روش علمی صادق هدایت در پردازش داستان‌های کوتاه رئالیستی». فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی، شماره ۵، ۱۷۷-۱۵۶.
- پشتدار، علی محمد؛ سلامت، زهرا. (۱۳۹۱). «تحلیل و بررسی عناصر داستان در کتاب «پنج داستان» جلال آل احمد». کتاب ماه ادبیات، شماره ۵، ۵۲-۴۸.
- پورنامداریان، تقی؛ سیدان، مریم. (۱۳۸۸). «بازتاب رئالیسم جادویی در داستان‌های غلامحسین ساعدی». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره ۶۴، ۶۴-۴۵.
- تقوی، محمد؛ دهقان، الهام. (۱۳۸۸). «موتیف چیست و چگونه شکل می‌گیرد؟». نشریه نقد ادبی، شماره هشتم، ۳۱-۷.
- حسینی، سید رضا. (۱۳۴۳). «ده لال بازی، انتقاد کتاب». دوره دوم، شماره ۱، ۱۴-۱۱.
- خیرآبادی، حدیث. (۱۳۹۸). «غلامحسین ساعدی و تک‌نگاری‌هایش با تأکید بر کتاب «اهل هوا»». گروه ادبی پی‌رنگ؛ معرفی یادداشت تحلیل و نقد.
- رویانی، وحید؛ کاظمی، سمیرا. (۱۳۸۹). عقاید عامه در آثار مردم‌نگاری غلامحسین ساعدی. چهارمین همایش نگاهی نو به زبان و ادب عامه، مشهد.

شاکری، جلیل و بخشی، بهناز. (۱۳۹۴). «تحلیل روانشناختی شخصیت‌های سه داستان گدا، خاکسترشین‌ها و آشغال‌دونی غلامحسین ساعدی بر مبنای نظریه کارن هورنای». نشریه متن‌پژوهشی ادبی، دوره ۱۹، شماره ۶۳، ۸۸-۵۵.

صالحی مازندرانی، محمدرضا؛ گلبانچی، نسرين. (۱۳۹۰). «واکاوی مفهوم تئاتر پوچی اروپا در نمایشنامه‌های غلامحسین ساعدی». قند ادبی، ش ۱۶، ۱۲۶-۱۰۵.

عبداللهیان، حمید. (۱۳۸۱). «داستان و شخصیت‌پردازی در داستان». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۰۰۹، ۴۲۵-۴۰۹.

علوی ایلخچی، الهام. (۱۳۹۲). «مطالعه تطبیقی رئالیسم جادویی در آثار ساعدی، مارکز». کتاب ماه ادبیات، شماره ۷۲، (پیاپی ۱۸۶)، ۳۷-۲۱.

کیانوش، محمود. (۱۳۴۷). «آذرخش بی‌تندر». انتقاد هنر دوره چهارم، شماره ۳، ۳۱-۲۱.

ملکشا، م. رضا. (۱۳۹۹). «ساعدی و یک استثنا (بررسی رمان تاتار خندان)». فصلنامه ادبیات و هنر، شماره ۴، ۱.

وثوقی، ناصر. (۱۳۴۳). «در ستایش صوفی‌گری یا ایلخی‌چی». اندیشه و هنر، دوره پنجم، شماره ۴، ۵۲۹-۵۲۸.

پایان‌نامه

سیمیاری، نسرين. (۱۳۹۱). «تحلیل گزیده‌ای از آثار غلامحسین ساعدی از منظر جامعه‌شناسی ادبی». رساله کارشناسی ارشد ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اسلام‌شهر.

عرب بافرانی، علیرضا. (۱۳۸۳). «نقش گفتگو و لحن در آثار غلامحسین ساعدی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

